

En Müşfik Olan Hayatta Kalır

Paul Ekman

Psikolog Paul Ekman'ın, Charles Darwin'in şefkatle ilgili gerçek görüşünü konu alan açıklamaları büyük olasılıkla sizi şaşırtacak. Darwin'in altruizmin insan hatta hayvan yaşamında çok önemli olduğuna ilişkin inancı modern bilim tarafından da doğrulanmaktadır.

Charles Darwin 1871'de, ölümünden on bir yıl önce, “okunmamış en büyük kitabı” olarak nitelendirilen *İnsanın Türeyişi ve Seksüel Seçme*'yi yayımladı. Bu kitaptaki fazla bilinmeyen sempati üzerine tartışma, Darwin'in, yanlışlıkla Darwinci bakış açısına atfedilen rekabetçi, acımasız ve bencil insan doğası görüşüne aykırı olan bir yönünü ortaya koymaktadır.

Kitabın “İnsan ve Daha Aşağı Hayvanların Zihinsel Güçlerinin Karşılaştırılması” adlı dördüncü bölümünde Darwin, “sempati” adını verdiği (günümüzde empati, altruizm veya şefkat olarak adlandırılabilir) şeyin kökenini açıklayarak, insanların ve diğer hayvanların zor durumda olan diğerlerinin yardımına nasıl koştuğunu anlatmıştır. Bu tür eylemlerin çoğunlukla aile grubu içinde olduğunu kabul etmekle birlikte, en yüksek ahlaki başarının hem insan hem de insan olmayan bütün canlıların refahı için kaygılanmak olduğunu ifade etmiştir.

Charles Darwin'in türlerin sürekliliğine olan inancı dikkate alındığında, başkalarının refahı için kaygılanmanın benzersiz bir insan özelliği olmadığını ileri sürmesi sürpriz sayılmaz. Darwin şu öyküyü anlatır kitabında: “Yıllar önce, Zooloji Bahçelerinde çalışan bir bakıcı, yere diz çökmüş durumdayken saldırgan bir babun tarafından ensesinde açılan derin ve zor iyileşen bir yarayı göstermişti. Bakıcının yakın

arkadaşı olan ve aynı kafeste yaşayan küçük bir Amerikan maymunu bu büyük babundan çok korkuyormuş. Yine de, arkadaşının tehlikede olduğunu görünce, kurtarmak için koşup gelmiş ve çığlıklar atarak, ısırarak babunun dikkatini dağıtmış. Böylece bakıcı kaçmayı başarmış.” Bu olay, F.B.M. de Wall'in 2004 yılında yayımladığı çalışması, “Hayvan Empatisi Olasılığı Üzerine” ile de uyumludur.

Darwin'e göre bu tür eylemlerin gerçekleşme olasılığı, yardıma gereksinimi olan kişiyle yardım edenin aile bağı olması durumunda en yükseğe çıkmaktadır. *Türlerin Türeyişi* adlı kitabında şöyle yazmıştır: “Her şeyden önce, insanoğlunun içgüdüsel dürtülerinin farklı derecelerde olduğu açıktır. Bir vahşi, aynı topluluğun başka bir üyesinin yaşamını kurtarmak için kendi yaşamını riske atar ama bir yabancıya karşı tamamen ilgisiz kalır. Annelik içgüdüsünün yönlendirdiği genç ve çekingen bir anne, hiç duraksamadan kendi bebeğini korumak için en büyük tehlikenin dahi üzerine atılır...”

Öte yandan Darwin, bazı istisnai insanların sadece akrabalarına veya sevdiklerine değil zor durumda olan tamamen yabancılara da yardım ettiğini saptamıştır. “Bununla birlikte, daha önce başkası için yaşamını hiç riske atmamış ama cesur ve şefkatli birçok uygar insan, kendini koruma içgüdüsünü bir kenara bırakarak ve bir yabancı olmasına rağmen sele kapılıp boğulmak üzere olan birini kurtarmak için suya atlamıştır. Bu durumlardaki insanlar, daha önce anlattığımız kahraman küçük Amerikan maymununun iri ve korkutucu babun maymununa saldırarak

bakıcısını kurtarmasını sağlayan aynı içgüdüsel dürtüyle hareket etmektedir.” Darwin’in bu yaklaşımı, K.R. Munroe’nun 1996 tarihinde yabancıları kendi yaşamlarını tehlikeye atarak kurtaran istisnai kişiler üzerine yaptığı *Altruizmin Kalbi: Ortak İnsanlığın Algısı* adlı çalışmasıyla doğrulanmıştır.

Darwin, kişinin kendi yaşamını riske atarak yabancılar karşı şefkat duymasının neden yalnız bazı kişilerde olduğuna kafa yormamıştır. Bu tür kaygılarla ilgili genetik bir yatkınlık mı vardır, yoksa sadece yetiştirilme şekliyle mi ilgilidir veya doğa ve yetiştirilmenin bir tür karışımı mıdır? Darwin, yabancılar yönelik bu tür bir şefkate sahip olmayan kişilerde, bu özelliği geliştirmenin olası olup olmadığıyla ilgili de herhangi bir şey yazmamıştır.

Bu sorular, günümüzde teorinin (bkz. P. Gilbert, derleyen, *Şefkat*, Routledge, 2005) ve deneysel araştırmaların (D. Mobbs, ve ark., “*Dolaylı Ödülde Benzerliğin Kilit Rolü*” Science, 2009) odağında bulunmaktadır. *Psychological Bulletin* adlı dergide yayımlanan “Şefkat: Evrimsel Bir Analiz ve Deneysel İnceleme”de Goetz, Keltner ve Simon-Thomas, psikoloji alanında empati, altruizm ve şefkat üzerine olan literatürü inceleyerek, şefkatin bir duygu (emosyon) olarak kabul edilmesi gerektiğine inandıkları yeni kanıtları biraraya getirmişlerdir. Yakında yayımlanacak olan “Şefkat ve Altruizm: Yeni Bir Formülasyon ve Araştırma Gündemi” adlı makalede Erika Rosenberg ve ben, ailesel şefkat adını verdiğimiz şeyin sınırlı bir hedefi olsa da, bir duygu olduğunu kabul ediyoruz ama diğer şefkat biçimlerini duygu olarak sınıflandırmanın yararlı olmadığını da tartışıyoruz.

Darwin, şefkatin kökeniyle ilgili olarak şu açıklamayı önerir: “Bizler, kendi ızdırap dolu duygularımızı dindirebilmek için, bir başkasının ızdırabını da dindirmek durumundayız...” Öte yandan, Budist bir akademisyen olan B. Alan Wallace, bütün insanların ızdıraba bu biçimde tepki vermediğine işaret etmektedir. Örneğin bir kişinin; “Onun yerinde olmadığım için ne kadar şanslıyım” şeklinde yansıtılabileceğine dikkat çekmektedir. Yıllar önce yürüttüğüm araştırmalarımda, ızdırap çeken bir insanın filmini seyreden kişilerin yaklaşık üçte birinin ızdırabı kendi yüzlerinde yansıtıklarını ama eşit sayıda kişinin de ızdırabı gördüklerinde rahatsızlık ve tiksinti duyduklarını saptamıştım. Bu oranların Tokyo’daki Japonlar ve Kaliforniya’daki Amerikalılar arasında benzer olması, tepkilerin kültürden etkilenmediğini göstermektedir.

Darwin, böyle bir davranışı başlangıçta neyin motive ettiğine bakılmaksızın, doğal seçilimin şefkatin evrimini nasıl desteklediğine de bir açıklama

getirmiştir: “Bu duygu ne kadar karmaşık bir biçimde ortaya çıkmış olursa olsun, birbirlerine yardım eden ve birbirlerini savunan bütün bu hayvanlar için büyük bir önemi olduğundan, doğal seçim yoluyla artmış olmalıdır. Çünkü, en sempatik üyesi en çok sayıda olan topluluklar, en iyi biçimde gelişecek ve en çok sayıda çocuk (yavru) yetiştirecektir.”

Ancak, Darwin’in beklentilerinin tersine, günümüzde veya bilinen geçmişte, topluluğun çoğunluğunun yabancılar karşı şefkat ve altruizm gösterdiği bir ülke yoktur. Zaten Darwin de bu bölümün ilerleyen sayfalarında şefkatin kapsamıyla ilgili olarak daha gerçekçi ifadeler kullanmıştır.

Darwin, şefkat ve altruizmin kökeni ve doğasıyla ilgili tartışmayı, en yüksek ahlaki erdem olarak gördüğü şeyi tarif ederek sonlandırır: “İnsanlık uygarlaştıkça ve küçük kabileler birleşerek daha büyük topluluklar oluşturdukça, en basit akıl ve mantık, her bireye, sosyal içgüdülerini ve sempatisini tek tek tanımasa da aynı topluluğun bütün üyelerine yayması gerektiğini söyleyecektir. Bu noktaya bir kez ulaşıncı, sadece yapay bir bariyer, sempatinin bütün topluluklardan ve ırklardan insanlara yayılmasını engelleyebilir. Deneyimlerimiz, [eğer bize farklı görünüyorlarsa] onlara soydaşlarımız olarak bakmamızın ne kadar uzun sürdüğünü göstermektedir. İnsanoğlunun sınırlarının ötesine geçen sempati, bir başka deyişle daha aşağı hayvanlara karşı insancıl davranma, en geç ortaya çıkan ahlaki kazanımlardan biri gibi görünmektedir... İnsanoğlunun sahip olduğu en soylu erdemlerden biri olan bu erdem [daha aşağı hayvanlara ilgi ve kaygı duyma], sempatimiz bütün duyarlı, hisseden canlılara yayılacak kadar daha hassas ve daha geniş bir alana uzananana kadar rastlantıyla ortaya çıkmış gibi görünmektedir.”

Duygusal Farkındalık adlı kitabımızın temelini oluşturan duygular ve şefkat hakkında Dalai Lama ile yaptığım tartışmalar sırasında, Darwin’in bu son sözünü ona okudum. Dalai Lama’nın çevirmeni Thupten Jinpa hayretle; “(bütün hisseden canlılar) ifadesini mi kullanmış?” diye bağırdı. Bu ifade bir bodhisattvanın her şeyi kapsayan şefkatinin Budist tanımının tam bir İngilizce çevirisi olduğu için Jinpa çok şaşırmıştı.

Charles Darwin, kendi çağındaki düşünürler arasında bu görüşlere sahip ender kişilerden biriydi. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında, insan olmayan varlıklara yönelik olarak bu tür bir şefkat duygusu daha popüler hale geldi. Darwin zamanının çok ötesindeydi.

Erdem hakkındaki Budist görüşler ve Darwin’in görüşleri arasında bulunan bu dikkate değer benzerlik, Darwin’in görüşlerini Budist yazılardan türetmiş

olabileceğini akla getirmektedir. Darwin, *İnsanın Türeyişi*'ni yazdığı sıralarda Budizm hakkında az da olsa bir şeyler biliyordu. Darwin'in en yakın arkadaşı olan J.D. Hooker, uzun yıllar Himalayalar'da yaşamıştı. Önde gelen Darwin uzmanlarından Janet Browne bana şöyle demişti: "Darwin, Hooker'ın Sikkim ve Hindistan'da başka yerlere yaptığı gezilerden sonra bu konuları onunla tartışmış olabilir." Charles Darwin'in Seçilmiş Mektupları adlı kitabın editörlerinden Alison Pearne, Hooker'ın Hindistan'dan Darwin'e yazdığı mektuplarda Budizm'den söz ettiğini belirtir. Yine de, Darwin'in ahlak ve şefkat ile ilgili düşüncelerinin nüvesi, Beagle yolculuğundan döndükten iki yıl sonra, Darwin 29 yaşındayken, 1838'de kaleme aldığı not defterinde, Hooker ile tanışmalarından 5 yıl önce ortaya çıkmıştır.

Darwin'in büyük büyük torunu Randal Keynes, Darwin'in defterlerinde bulunduğu bu konuyla ilgili notları şöyle aktarmıştır: "Her ne kadar yaptığı yorumlar dikkatsizce kelimelere dökülmüş olsa da, altında yatan amaç konusunda hiçbir kuşkusu yoktu. Darwin şöyle yazmıştı: «Başkalarına yönelik içgüdüsel sevgi ve ilgi duygularımızla ilişkili oldukları için, doğru ve yanlışla ilgili algımız, artan zihinsel güçlerimizin eylemlerimiz üzerindeki bir yansımından kaynaklanıyor olamaz mı? Eğer sosyal içgüdüleri olan bir hayvan düşünme yetisi geliştirmişse, bir vicdana da sahip olması gerekir.»"

Darwin defterine şöyle bir not düşmüştür: "Kökenine bakmaksızın... birey kendini unuttur ve bedelini kendinin ödemesi gerekse de başkalarına yardım eder, onları savunur ve onlar için harekete geçer." Darwin, gençliğinde ahlakın kökenleriyle de ilgilenmiştir: "En büyük iyiliği yaratan (daha doğrusu iyilik için gerekli olan şey) (içgüdüsel) ahlak algısıdır... Mutluluğun kuralını değerlendirirken, kesinlikle çok ileriye (ve genel eyleme) bakmalıyız çünkü bu, genel olarak geçmişteki iyiliğimiz için en iyi olanın sonucudur... Toplum, ahlaki duygular olmadan kendini sürdüremez."

Darwin, David Hume'a olan borcuna da dikkat çekmiştir. 1838'de Darwin, Hume'in *Ahlak İlkeleri Üzerine Araştırma*'sını okumuş ve bunun ilahi öğretilerden ayrı bir kuram geliştirmek için önemli olduğunu düşünmüştür. Randal Keynes'in Darwin, Kızı ve İnsanın Evrimi adlı kitabında şöyle demiştir:

David Hume, ahlak ilkelerinin doğal kaynağına ilişkin düşüncelerinin merkezine sempatiyi

koymuştur. Hume bunu soyut bir kavramdan yola çıkarak yapılan akıl yürütmeye dayalı bir tutumdan çok doğal bir duygu olarak görmüştür. "İçimize küçük de olsa bir iyilikseverlik aşılanmıştır; insanlık için bir dostluk kıvılcımı; kurt ve yılan unsuruyla birlikte bağrımızda yoğrulmuş bir güvercin parçası bulunur" Charles bu görüşü geliştirmiş ve ahlak anlayışımızın da bu duygudan doğal olarak gelişebileceğine ilişkin öngöründe bulunmuştur. Darwin şöyle yazmıştır: "İnsana, bir doğa bilimcinin bir memeli hayvana baktığı gibi bakıldığında, onun ebeveyn, evlilik ve sosyal yaşamla ilgili içgüdülere sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu içgüdüler, söz konusu nesneye karşı sevgi veya iyilik duygusunu kapsar. Birey kendini unuttur ve bedelini göz alarak başkalarına yardım eder, onları savunur ve onlar için harekete geçer."

James Moore ve Adrian Desmond, *İnsanın Türeyişi* kitabının baskısına yazdıkları giriş bölümünün sonunda, bu kitabı inceleyen Darwin'in çağdaşlarından bazılarının "Darwin'in Viktorya dönemine ait değerlerinin insancıl yönlerini (görev, bencil olmama ve şefkat) vurguladıklarını belirtmişlerdir. Frances Cobbe (feminist teorisyen ve hayvan hakları aktivistlerinin öncülerinden) yazarı, «kendi anormal düzeyde cömert ve uysal doğasını bilinçsizce türünün geri kalanına atfeden ve sonra sanki bütün dünya Darwin'lerden oluşuyormuş gibi kuramsallaştıran bir adam olarak düşleyebilen okuyucuları» mazur görmüştür."

Darwin'in şefkat, altruizm ve ahlak ile ilgili düşünceleri, bu büyük düşünürün kaygıları konusunda, "en güçlü olanın hayatta kalması" (aslında Darwin'in değil Spencer'in bir sözü) sloganına odaklananların betimlediğinden kesinlikle farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Onun yazdıklarını okumamış olanlar, hatta bazı bilim insanları, Darwin'in insanlığın bütünlüğüne olan bağlılığının, kölelik karşıtı inançlarının, ahlak ilkelerine, insan ve hayvanların refahına olan yoğun ilgisinin farkında değildirler.

Paul Ekman, yüz tanıma yoluyla aldatmanın ve diğer zihinsel durumların maskesini düşürmeye yönelik tekniklere öncülük eden, duygusal beceriler ve sözsüz iletişim konularında tanınmış bir uzmandır. 2008 tarihinde yayımlanan *Duygusal Farkındalık* adlı kitabı için Dalai Lama ile birlikte çalışmıştır. 2009 yılında *TIME* dergisi tarafından en etkili 100 kişiden biri olarak adlandırılmıştır.